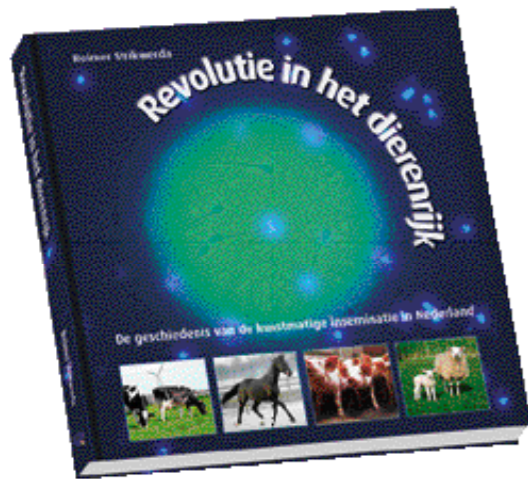

Kunstmatige inseminatie in kinderschoenen

Leerlingen van pionier Jan Siebenga kregen prille handwerk onder de knie

De geschiedenis van de kunstmatige inseminatie is nog aantrekkelijk jong, maar de ontwikkelingen zijn indrukwekkend. De veeteelthistoricus Reimer Strikwerda heeft de ki-historie beschreven in het boek 'Revolutie in het dierenrijk', dat eind augustus verschijnt. Veeteelt besteedt aan het boek een voorpublicatie: de leerlingen van Jan Siebenga leerden het vak.

Toen dierenarts Jan Siebenga in het Friese Oldeberkoop – de werkelijke pionier in Nederland – in 1937 en 1938 druk bezig was met zijn ki-experimenten en het schrijven van zijn dissertatie, had hij voor de dagelijkse dierenartsenpraktijk de hulp van pas in Utrecht afgestudeerde jonge mannen hard nodig. Een van hen was Johannes Kraai, een 26-jarige boerenzoon uit het Groningse Vlagtwedde, die het tijdens zijn stageperiode in 1937 prima naar zijn zin had. In Siebenga's villa was ruimte zat: in het koetshuis waren de stieren en een brulke koe ondergebracht en Kraai kreeg een kamer op de grote zolder toegewezen. De mannen konden het prima vinden en de jonge dierenarts was al snel overtuigd dat de ki de oplossing kon bieden voor veel vruchtbaarheidsproblemen op de boerenbedrijven.

Begin 1939 – Siebenga kon zijn klus in Oldeberkoop zelf weer klaren – nam Johannes Kraai de dierenartsenpraktijk in het Groningse Tolbert over. Een van zijn eerste activiteiten in het dorp was de oprichting van een bridgeclub. 'En dat ter-

Johannes Kraai (1911-2003)

Johannes Kraai, boerenzoon uit het Groningse Vlagtwedde, vestigde zich na zijn studie diergeneeskunde in Utrecht in 1938 als dierenarts in Tolbert, waar hij de eerste ki-vereniging van Nederland oprichtte. Na de Tweede Wereldoorlog ging de vereniging in Tolbert op in een groter geheel in het Groningse Westerkwartier. Kraai werd in 1952 hoofd van de vleeskeuringdienst en sinds 1955 was hij verbonden aan de Veeartsenijkundige Dienst in Utrecht, van 1962 tot zijn pensionering in 1976 als inspecteur.

Jan Siebenga (1902-1987)

De Friese boerenzoon Jan Siebenga studeerde in Utrecht en vestigde zich in 1928 als dierenarts in Oldeberkoop. Hij startte er in 1935 met ki-experimenten. In 1938 promoveerde hij op de resultaten van dit onderzoek. De intelligente en kundige, maar ook nukkige dierenarts prakticeerde na de Tweede Wereldoorlog – toen hij lid was van de NSB – in Gramsbergen. In 1959 vertrok hij naar Grouw, waar hij vele veehouders van particulier advies diende.

wijl ik het spel zelf maar matig beheerste, ik had de beginselen van Siebenga geleerd. Het ging mij om de sociale functie', vertelde Kraai jaren later.

Primeur voor Edelman

Toen hij in Tolbert de zaken wat had verkend en zijn echtgenote met veel plezier de apotheek runde was het hem duidelijk: ook hier zou de ki de oplossing voor veel problemen bij het drachtig worden van de koeien kunnen betekenen. Kraai: 'Ik besprak mijn plan met Berend Dijk, een invloedrijke herenboer, die zelf drie boerderijen bezat. Een nobele man ook,

die oog had voor de financiële problemen van de kleine veehouders. Samen met hem belegde ik een bijeenkomst waarop ik de voordelen van ki uitlegde en de boeren door de microscoop liet zien hoe de spermacellen zwommen.'

De plannen vielen in goede aarde en besloten werd de stier Edelman – geboren in het destijds succesvolle fokgebied rond De Wijk uit het oude Groninger bloed – van de stierenvereniging over te nemen. Hij verkeerde fysiek niet meer in topvorm. Eén koe per dag ging nog net, maar de volgende keerden meestal na urenlange pogingen ongedekt huiswaarts.

In zijn nieuwe functie werd Edelman gestald in het 'bollehok' van Wytze Brandsma, de eigenaar van café De Postwagen in het centrum van Tolbert. 'Hem leerde ik het spermavangen', aldus Kraai. 'Bij instrumentenmaker Lode in Groningen liet ik een kunstschede, een speculum en andere materialen naar Siebenga's model maken. Ik schafte een koelkast aan, waarvoor de leden elk jaar een klein bedrag betaalden, zodat een deel van het sperma bewaard kon worden wanneer er op de-

In het achterste deel van café De Postwagen in Tolbert was de eerste ki-stier Edelman gestald

De Nederlandse ki-pionier Jan Siebenga met zijn eerste cursisten, links Bas Aardema, rechts Ate Veenstra

zelfde dag niet voldoende tochtige koeien waren. Honderden koeien heb ik geïnsemineerd, met goede resultaten ook. Maar Tolbert was een grote praktijk, zodat het na enige tijd onmogelijk was alles zelf te doen.'

De kunst van het insemineren werd Brandsma bijgebracht, zodat de cafébaas bijzonder breed inzetbaar werd. 's Avonds verschaftte hij immers weer de drankjes, bijvoorbeeld aan de leden van de bridgeclub.

Eerstelingen op de fiets

Jan Siebenga zag van afstand met genoegen in Tolbert de eerste ki-vereniging van Nederland ontstaan. Ja, door een invloedrijke boer als Berend Dijk, maar vooral door de overtuigingskracht van zijn discipel Jo Kraai. Zelf vertrok Siebenga in 1941 uit Oldeberkoop naar Heerenveen, waar hij het helemaal niet kon vinden. In maart 1942 werd hij benoemd als bacterioloog aan de Rijks Serum Inrichting in Rotterdam, waar hij als speciale opdracht kreeg vier jonge knapen op te leiden tot inseminator bij de ki-verenigingen die rond die periode in het oosten van Friesland en het westelijke gebied van Groningen van de grond kwamen. Vooral landbouwconsulent Hendrik Witteveen uit Drachten maakte zich sterk voor deze ontwikkeling.

Siebenga organiseerde zijn cursus van

drie weken in het abattoir van Rotterdam, waar voldoende proefdieren voorhanden waren, terwijl het de cursisten niet aan een goede kost ontbrak – ook belangrijk in die tijd. Vier boerenzoons werden uitgekozen de cursus te volgen: Bas Aardema uit Ureterp, Ate Veenstra uit Opeinde, Jan Akkerman en Johannes Kleiker uit het aangrenzende Groninger gebied.

Na de cursus werden veehouders met minder dan tien ha grond uitgenodigd voor een voorlichtingsbijeenkomst, waar Siebenga en Witteveen de voordelen van ki breed konden uitmeten. Het liep bepaald niet storm, maar Bas Aardema kon in februari 1943 in Ureterp starten. 'Het was hard werken, elke dag was je in touw en we moesten natuurlijk per fiets de boer op. Vooral in de zomer, wanneer er soms wel negen of tien tochtige koeien waren, maakten we lange dagen. En daarbij kwam het maar al te vaak voor dat het spermavangen veel te veel tijd in beslag nam', vertelde hij in 1985, meer dan veertig jaar later.

Ja, het waren kwetsbare onderneminkjes, die eerste ki-verenigingen met één stier en één inseminator, die voor alle werk opdraaide. Gjalt van der Wal (in Friesland een ki-man van de 'tweede generatie' en in meerdere opzichten de opvolger van Ate Veenstra) herinnerde er eens aan dat het haast een wonder mag heten dat in

die eerste jaren bij het spermavangen geen noodlottige ongelukken zijn gebeurd, terwijl hij ook met respect sprak over de wijze waarop die eerste inseminatoren hun werk deden. 'Het was in dat eerste jaar gelukkig meestal mooi weer', herinnerde Aardema zich later – slechts enkele keren kwam hij tot op het vel natgerend thuis.

Een soort wonderwerk

In een reageerbuisje werd het (soms iets verdunde) sperma meegenomen. Van der Wal hierover: 'Goede voorschriften met betrekking tot de temperatuur waren er niet, dus dan maar in een flesje in de binnenzak van de jas. In de koude winter van 1947 is toen in de jaszak van een inseminator het eerste sperma in Friesland ingevroren. De man was hiermee z'n tijd ver vooruit, maar helaas bleek deze invriesmethode ondeugdelijk, want de spermacellen overleefden het proces niet.'

Aardema ontdekte in de zomer van 1943 dat de kelder een geschikte opslagplaats was: sperma kon hier wel twee dagen bewaard worden. 'We hadden al een microscoop en na enige tijd kregen we aardig zicht op de kwaliteit van het sperma', vertelde deze pionier, die het destijds bijzonder op prijs stelde dat hij op afstand nog begeleiding kon krijgen van Jan Siebenga, intussen inspecteur van de Veert

Jan Post (1888-1954)

Toen zijn eigen twaalf zwartbonte fokkoeien niet meer drachtig wilden worden, nam de Almeloze veehouder Jan Post als eerste zijn toevlucht tot de ki. Er werd vaak een beroep gedaan op deze vooruitstrevende, heldere denker, die in Overijssel een goede bondgenoot vond in veeteeltconsulent ir. Reinder Anema. Met hem richtte hij in 1950 de centrale ki-vereniging 'Drenthe-Overijssel' op.

senijkundige Dienst in Noord-Brabant. Ook de nabijheid van collega Ate Veenstra (in Opeinde) gaf een vertrouwd gevoel, want in werkelijke probleemgevallen kon sperma uitgewisseld worden.

Een van de meest vervelende euvels die een ki-stier kon tonen – even afgezien van onvruchtbaarheid – vormde een slechte deklust, want die kostte de werkers van het eerste uur een belangrijk deel van hun dag. Om de kwaliteit van de stier maakte men zich aanvankelijk niet te druk – een jonge stier was het meest geschikt en wanneer koeien die 'normaal' niet meer drachtig wilden worden, vaak na één ki-behandeling niet meer tochtig werden gezien, betekende dat een regelrechte reclame voor de 'blikken stier'.

Aardema: 'De verhalen gonsden de wereld over en ik heb in die periode met geweldig veel genoegen gewerkt.' Na enkele jaren keerde hij toch terug naar de voorlichtingsdienst van Witteveen.

Zijn collega Ate Veenstra werd na de Tweede Wereldoorlog benoemd als speciaal medewerker voor de ki bij de Gezondheidsdienst voor Dieren in Friesland en in die functie werd hij voor de ontwikkeling van de ki in de provincie van bijzondere betekenis. Siebenga volgde zijn cursisten met veel belangstelling en bewondering en hij verheugde zich in hun mooie resultaten. Juist het ontbreken van leermeesters, gevormd in de praktijk van het ki-vak, leidde elders aanvankelijk tot minder goede resultaten, zo gaf hij eens aan.

De tijden veranderden. De periode van Aardema en Veenstra, die op hun primitieve manier een inseminatieregister bijhielden en die per inseminatie drie à vier gulden beurden – de financiële draagkracht van de boeren wilden ze in navolging van Siebenga nog wel eens in ogenschouw nemen – duurde niet lang. In 1946 kenschetste Bas Aardema de inseminatoren als 'handige, betrouwbare mensen, die het vak aanvoelen'. Hij verweet zichzelf en zijn maten van het

eerste uur dat ze het de boeren wel eens wat al te makkelijk maakten, 'en het is vaak zoo, als men een vinger geeft, wordt de hand genomen'. De ki werd in het begin soms wel gezien als 'een soort wonderwerk', aldus Aardema, de man van de praktijk, die al in 1946 aandrong op grotere verenigingen, die in vele opzichten minder kwetsbaar zouden zijn.

Victorie vanuit Almelo

Dat het in de oorlogsjaren behelpen was, bleek ook uit de proeven die elders in het land werden gedaan: in Almelo. Daar was bij de leden van de stierhouderij met succes gebouwd aan een mooie melkveestapel. Toen de vereniging in 1938 het zilveren jubileum vierde, hadden de 160 leden samen zo'n 1200 koeien en daarvoor stond een achttal stieren gereed. Dat bood foktechnisch mooie kansen, maar het schiep ook een ideaal klimaat voor verspreiding van dekinfecties. Die bleven dan ook niet uit. In 1940 en 1941 werd ook na meerdere dekkingen maar de helft van alle koeien drachtig. De gevolgen waren dramatisch: de melkgift daalde en er werden te weinig kalveren geboren om de veestapel kwalitatief op peil te houden – een belangrijke factor in een succesvol fokdistrict.

Een van de vooruitstrevende veehouders die zocht naar een oplossing, was Jan Post uit Almelo, die hoorde van de ki-succes op de kleine bedrijven in Friesland en Groningen. Hij verzocht dierenarts Dik

Dik Rutgers (1905-1947)

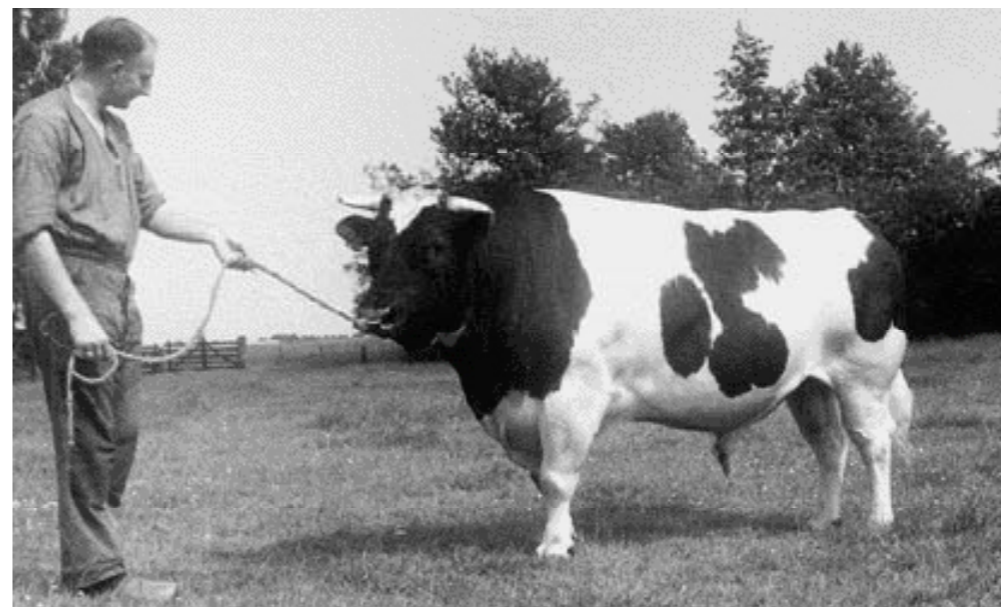

Derk Jan Bergardus (Dik) Rutgers werd in 1937 dierenarts en waarnemend directeur van het slachthuis in Almelo. Daar ontplooidde hij zich als een bijzondere paardenkenner, die Twente tot een vooraanstaand fokkerijgebied voor warmbloedpaarden wist te brengen. Bij de rundveehouders zag hij de vruchtbaarheidsproblemen, vandaar zijn eerste proeven met ki op het bedrijf van Jan Post. In 1946 werd Dik Rutgers directeur van de Almeloze Gezondheidsdienst voor Dieren, die werd opgericht door de plaatselijke zuivelfabriek.

Rutgers in mei 1942 op zijn bedrijf een proef met ki te doen. Toen die gunstig uitpakte kocht de stierenvereniging een jonge en gezonde stier aan, waarvan dokter Rutgers ook op andere probleembedrijven de koeien insemineerde met onverdund zaad en voor inseminatie kwamen de koeien naar de stier, waar ze 'met één speculum en één "spuit"', zo werd later met afschuw beschreven, na elkaar werden geïnsemineerd.

Anders dan bij de kleine verenigingen in het noorden van het land, was het in Almelo van groot belang dat de kalveren die werden geboren na de inseminaties, door het NRS erkend zouden worden. Pas begin 1944 werd het stamboek ingelicht: het ging om verdachte koeien en inmiddels waren daarvoor twee stieren ingeschakeld. Het NRS werd gevraagd de inseminaties te erkennen en – om deze stieren beter te kunnen benutten – toestemming te geven voor inseminaties van gezonde koeien. Ook kwam nog de vraag of de inseminaties door iemand anders dan een dierenarts verricht mochten worden, namelijk een hiervoor opgeleide assistent. Jan Post en zijn medestanders lieten niet na te melden dat via de nieuwe methode tachtig procent van de verdachte koeien drachtig was geworden.

NRS-voorzitter Jan Luchies Nysingh repte nog even van zijn voorkeur voor moeder natuur, maar hij liet zich met zijn bestuur overreden door de resultaten van de fokkers uit Almelo: tachtig procent van de koeien was drachtig geworden. En zo is naderhand geschreven dat in Almelo de victorie begon, althans waar het de afdeling stamboek betrof. In Almelo hield men het erop dat het succes te danken was aan veehouder Jan Post, aan dierenarts Dik Rutgers, maar niet in de laatste plaats aan de zaadvanger Gerrit Jan Hemmink. Die had bij de dierenarts van Vriezenveen een kunstschede weten te lenen, al in 1938 ge-

Freek Hemmink met de beeldbepalende fokstier van Almelo: Anna's Adema

bruikt bij heel vroege ki-pogingen op het bekende fokbedrijf van de vermogende textielondernemer Max Westerdijk in Beerzerveld. Hemmink kreeg (als 'leek') zelfs van het NRS toestemming inseminaties uit te voeren onder toezicht van Rutgers. Hemmink kon met smaak vertellen over de eerste pogingen om sperma te verzamelen in de kunstschede, die nog van oude autobanden was gemaakt. 'Dokter Rutgers nam het bierglas dat op het eind van de kunstschede zat en waar het sperma in werd opgevangen in ontvangst en zei toen: "Dit is het begin, waar zal het einde wezen?"' En over de tweede sprong: 'We hebben wel een uur geknoeid om sperma te krijgen.'

Preferent eerste klas

Rutgers moest in 1947 nog een onaangenaam, maar dringend advies laten horen, nu als boodschapper van de plaatselijke gezondheidsdienst. Want pas na bittere teleurstellingen namen de veehouders met pijn in hun hart afscheid van de oude verenigingsstieren, die toch weer zorg-

den voor besmettingen. Ze werden in 1946 allemaal geslacht en er verscheen met financiële steun van de aankoopvereniging, de zuivelcoöperatie en de boerenleenbank een nieuwe lichte fokstieren. Onder de nieuwelingen die in het najaar in Almelo aantraden de bijna driejarige Anna's Adema, een zoon van 'Adema Wytsturt', gefokt door Acronius Hettinga in het Friese Cornjum en gekocht bij diens broer Hans Hettinga in Arum. Jaren later werd hij preferent in de hoogste klasse en door een deskundige fokker omschreven als 'een vaderdier, zoals we er helaas maar weinig tegenkomen in de geschiedenis van de veefokkerij'.

Reimer Strikwerda

Het boek is te bestellen door € 28,95 (incl. verzendkosten en btw) per boek over te maken op bankrekening 12.69.94.080 van het Nationaal Veeteelt Museum te Beers (N.Br.) onder vermelding van 'Revolutie in het dierenrijk'. Vergeet niet uw adresgegevens op de regel omschrijving van het betalingsformulier te vermelden.

De auteur

Reimer Strikwerda was van 1984 tot 1998 hoofdredacteur van Veeteelt. Hij schreef naast een groot aantal artikelen enige boeken over de rundveehouderij, zoals 'Een eeuw Fries stamboekvee' (in 1979) en 'Melkweg 2000' (in 1998). Zijn nieuwste boek 'Revolutie in het dierenrijk' besteedt niet alleen aandacht aan de ki bij runderen, maar ook bij varkens, paarden, geiten, schapen, konijnen, kippen en... bijen.

Op 31 augustus aanstaande maakt Theo van den Berg (60) gebruik van de mogelijkheid om vervroegd uit dienst te treden bij CRV Holding. Van den Berg was meer dan 25 jaar actief in de Nederlandse veeverbetering. Hij geniet vooral bekendheid vanuit de periode waarin hij directeur was van KI Land van Cuijk in Beers. Bij deze kleine coöperatieve ki-vereniging trad hij in 1981 in dienst als verantwoordelijke man voor embryotransplantatie en het spermalaboratorium. In 1987 werd hij benoemd tot algemeen directeur als opvolger van de kleurrijke Jan Goossens

Theo van den Berg

Patrice Lobet

die Cuijk op de kaart had gezet met een eigenzinnige fokkerijkoers. De melkrijke roodbonte kreeg alle ruimte bij Cuijk met indertijd de stier Pigeonwood als paradepaardje.

Maar ook KI Land van Cuijk ontkwam niet aan de noodzaak tot samenwerken met de inmiddels grote coöperatieve ki-blokken die waren gevormd. In 1992 nam Theo van den Berg daartoe zitting in de raad van bestuur van Holland Genetics. In de jaren daarna voltrok zich het fusieproces dat zou leiden tot de vorming van CR Delta in 1998. Bij CR Delta gaf Van den Berg de eerste jaren leiding aan de zuidelijke ki-stations. Na het mkz-drama in 2001 werd hij bij CR Delta (en inmiddels bij CRV Holding) verantwoordelijk voor de kwaliteits- en veiligheidssystemen.

Patrice Lobet, directeur van de Belgian Blue Group (BBG) en adjunct-directeur generaal van de Waalse veeverbeteringsorganisatie AWE, heeft te kennen gegeven per 1 oktober deze functies neer te leggen. Hij was gedurende elf jaar in de Waalse veeverbetering actief en sinds de oprichting van BBG directeur ervan. Lobet gaat met zijn gezin naar het buitenland.